

Mål & Mæle · 2

22. årgang, september 1999

Sproget som politisk våben

George Orwells roman *1984* (1948) afsluttes med en beskrivelse af *Newspeak*, dvs. et sprog som den totalitære stat bogen handler om, tvinger borgerne til at bruge. Sproget er konstrueret sådan at det hindrer at borgerne tænker tanker som styret ikke ønsker de skal tænke. Kan det lade sig gøre? Side 5

Engelske ord som ikke findes i engelsk

At den engelske indflydelse på dansk og andre sprog er stærk for tiden, ved de fleste. Det er derimod ikke sikkert at mange ved at vi går rundt og bruger en hel del engelske ord som hverken findes på britisk eller amerikansk engelsk. Men se selv side 10

Tal tydeligt!

Et af problemerne når børn skal lære at læse og skrive, er at den almindelige danske udtale ligger meget langt fra skriften. En undersøgelse på Københavns Universitet tyder på at man kan lette børns skriftsprogstilegnelse ved at træne dem i mere distinkt udtale. Side 17

Talesprog

Udforskningen af talesprog er stadig en ny videnskabelig aktivitet. Det har vist sig at det talte sprog, først og fremmest samtalen, benytter helt andre strategier end det skrevne sprog. Vi følger et kompliceret og raffineret system af regler når vi taler med hinanden. Læs side 22

Hvordan volapük blev til volapyk

Volapyk er et alvorlig ment, konstrueret hjælpesprog med stor succes i slutningen af forrige århundrede. Læs om sproget volapük side 28

Sprogligheder 2

Sproget som politisk våben 5

Falske lån 10

Stærke ordpar 14

Om distinkthed 17

Talesprogets sære strategier 22

Dobbeltformernes vindere 27

Volapyk 28

Inde på Christiansborg går 175 danske politikere fra otte forskellige partier, der har én ting til fælles, nemlig et kedeligt, knudret kinesersprog. Det er klart, at der er varianter, men stort set hersker der enighed blandt os, deres vælgere, om at politikerne kværner, ævler og vrøvler.

Britta Lysheim
(1993)

SprogliGheder

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Carsten Elbro, Erik Hansen, Pernille Frost og Ole Togeby. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

Mål & Mæle,
Pernille Frost
Mosevej 13, st. th.
2860 Søborg

? Humanistisk og naturfaglig læsning?

Kan måden der læses på, være afgørende for, om studerende vælger naturfag eller humanistiske fag?

Findes der undersøgelser på det? Eller er det i det hele taget muligt at udføre undersøgelser, der kan give et klart svar på det?

Efter et voksenundervisningskursus på Danmarks Lærerbhøjskole, hvor deltagerne kom fra mange forskellige uddannelser, var det påfaldende, at de fleste nærmest afskyede matematiske tekster som nærmest uforståelige, medens de to eneste naturfagligt uddannede fandt undervisningsteorier fyldt med ubegrundede påstande, manglende eksperimentale undersøgelser – endsisge beviser.

Jeg mener gennem erfaring, at hu-

manisterne generelt læser hurtigere end mange matematikere, fysikere, kemikere, m.fl. Antallet af læste sider i de humanistiske fag er da også langt større end antallet af læste sider i matematiske studier, begge ved universitetet.

Forskellen på en matematisk tekst og andre tekster giver jeg et bud på her:

En matematisk tekst består af nødvendige relationer mellem forskellige størrelser og fremstiller en entydig mening. Denne mening er allerede udledt, før teksten er skrevet.

Andre tekster fremstiller relationer, ikke altid de nødvendige relationer, men også unødvendige relationer. Derfor er disse tekster ofte omfangsrige, og læserne taler om, at de skal udlede en mening af teksten, hvilket ikke behøver at blive ensbetydende med den mening, der lå til grund, da teksten blev skrevet.

Det ser ud til, at der ligger en forskel i det krævede »forståelsesniveau« for de to tekstformer.

Jeg håber problemstillingen er relevant, og da jeg ikke selv har ressourcer til at komme videre med den, vil det glæde mig, hvis nogle i dette forum kan uddybe den eller gå videre med problematikken.

På forhånd tak!

Niels-Erik Rydam
Farum

! En undersøgelse gennemført af Elisabeth Arnbak fra Danmarks Lærerbhøjskole i samarbejde med undertegnede

viste blandt andet, at elever i *matematisk* l.g. læser dagligdags tekster en smule *hurtigere* og *sikrere* end elever i *sproglig* l.g. (*Læsning, læsekurser og uddannelse*. Undervisningsministeriets forlag, 1999). Men den undersøgelse fortæller ikke, hvordan det går med gymnasieeleverne senere i gymnasiet, eller om de vælger fag efter deres måde at læse på.

Men jo, det kan helt givet lade sig gøre at gennemføre en undersøgelse, som har rimelig sandsynlighed for at kunne give et klart svar. Og jeg vil tro, at en stor del af de unge allerede tidligt i gymnasiet har valgt mellem humaniora og naturfag. Vi lægger for tiden op til en sådan mere detaljeret undersøgelse af læsning af såvel litterære tekster som af bl.a. biologitekster i l.g. Når der er resultater fra den, skal jeg vende tilbage.

I mellemtiden kan jeg dele dine spekulationer om forskellen mellem tekster i humaniora og i naturfag. Der er oplagte forskelle mellem fx tekster om pædagogik og tekster om matematik. Forskellene består måske især i informationstæthed. Af forskellige grunde er tekster om pædagogik relativt ordrige i forhold til antallet af nye ideer i dem; informationstætheden er med andre ord ret lav. En vigtig grund er, at pædagogiktekster er mindre formaliserede. Det er der igen gode grunde til, som jeg dog ikke skal komme ind på her. Omvendt kan tekster om matematik være lige så informationstætte som en strikkeopskrift, fordi feltet er meget mere kodificeret.

Det er en kendsgerning, at især informationstætheden bestemmer læsehastigheden blandt flydende læsere. Jo mere informationstæt teksten er, desto langsommere går det, fordi læseren skal nå at kاپere mange nye oplysninger

for hvert lille tekststykke. Informationstynede tekster læses hurtigere. Det gælder endda inden for den enkelte tekst, ja, inden for den enkelte mening, at hastigheden går op og ned med informationstætheden: I begyndelsen af en tekst og en mening går det langsomt, fordi der er mange nye ord og emner; senere går det hurtigere, og til sidst i en mening går det igen langsomt, fordi betydningen skal samles sammen og sammenkædes med den øvrige del af teksten.

Hvis naturfagslæsere læser deres fagtekster relativt langsomt, er det altså med god grund. Tilsvarende er det en dyd at læse lyrik, formelle sprogbeskrivelser (fx grammatik) og runesten langsomt, måske endda med fingeren. Og hvis en sådan vane bliver indgroet, kan en langsom læser komme til at kede sig temmelig stærkt under læsning af en avis eller en bestseller.

Det er en helt anden sag, om tekster om pædagogik er mindre *logisk* sammenhængende end naturfaglige tekster. Hvis de er, er det en fejl, og så har du været uheldig med de tekster, du har læst. Faget kommer ikke ud af stedet uden fornuft. Teksterne kan da også være logisk sammenhængende uden at være *veldokumenterede*. I givet fald står der en masse principielt rigtige ting, hvis betydning for praktisk undervisning og indlæring bare er ukendt. Så bliver teksterne fx elegante luftkasteller, der først og fremmest skal inspirere læseren til at forsøge sig med en bestemt fremgangsmåde i undervisningen. Og så skal læseren først og fremmest være modtagelig for positive drømme for at værdsætte teksterne. Måske.

Sikkert er det i hvert fald, at forståelsen af mennesker og deres tilegnelse af ny viden er overordentlig kompleks.

Og jeg kan ikke se nogen grund til, at den skulle være mindre krævende at nå frem til end forståelsen af den øvrige del af naturen. Men hvis rigtig mange vælger humaniora, fordi de tror, at humaniora stiller mindre krav til logisk konsistens end naturfag, så får de desværre nok ret på langt sigt.

CE

? ! Høre sige og høre sagt

Mål & Mæle har modtaget et brev med et spørgsmål fra Vibeke Crone, Vedbæk. Vi er desværre kommet til at forlægge brevet, men vi husker heldigvis spørgsmålet.

Det drejer sig om et citat fra Berlingske Tidende. I et indlæg diskuteres berettigelsen af at bruge det engelske ord *blame*, og så står der noget i retning af »*Det kan man ikke blame mig for*«, har jeg hørt sagt for nylig. Vibeke Crone spørger om *hørt sagt* ikke er lidt for moderne dansk.

Det kan godt være at *hørt sagt* virker lidt stødende, men alternativet er absolut ikke *hørt sige*. Denne forbindelse går nemlig udelukkende på indholdet af en meddelelse, ikke på ordlyden. *Jeg har hørt sige at NN er butikstyv* med-

delers indholdet af en påstand. Det der refereres, kan være *NN er butikstyv* eller *NN rapser i Brugsen og Irma* eller *NN overbebyrder ikke kassedamerne*. Det er ligegyldigt hvordan det er blevet formuleret, for det drejer sig kun om indholdet.

Anderledes i avisцитatet, for her er det selve ordlyden det gælder, altså det rædselsfulde ord *blame*. Om *hørt sagt* så er en god løsning, kan man måske diskutere. Men konstruktionen er i al fald ikke fremmed for dansk syntaks. Se bare her:

jeg har aldrig hørt Fidelio opført
vi har tit hørt Krag citeret for at have
sagt...

hvis du nogensinde har hørt den arie
sunget...

jeg har hørt NN kritiseret for hans
slappe ledelse

jeg har hørt Fyrtøjet læst af Poul Re-
umert

Så det er svært at finde grammatiske
argumenter mod *hørt sagt*.

EH

Mål & Mæle

ISSN 0106-567X

Redaktion:

Carsten Elbro, Pernille Frost,
Erik Hansen, Ole Tøgeby.

Tegninger: Hanne Simone

Ekspedition og produktion:

Elbro-Tryk

Håndværkervej 10

Postboks 3072, 6710 Esbjerg V

Giro 747-3494

Telefon 75 15 43 60

Mål & Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er 164,00 kr. pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Elbro-Tryk. Hertil henvender man sig også om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til Mål & Mæle sendes til:

**Mål & Mæle,
Pernille Frost, Mosevej 13, st. th., 2860 Søborg.**

Sproget som politisk våben

– om George Orwells sprogprojekt nysprog

Sproglige ændringer kan betragtes som et effektivt politisk våben. Som det er set med bølgen af politisk korrekte udtryk, kan dette f.eks. være et forsøg på at hjælpe underprivilegerede grupper, eller det kan ses som medvirkende til at styrke nationalitetsfølelsen som i »Det Tredje Rige«, hvor alle ord skulle være af tysk oprindelse. Spørgsmålet er dog, om sproget ændres pga. en ideologisk overbevisning, der allerede eksisterer hos sprogbrugeren, eller om sproget ligefrem har evnen til at *ændre* sprogbrugers ideologiske overbevisning.

Der er ingen tvivl om, at sproget udvikler sig i takt med sprogbrugers ideologiske udvikling, og at sproget spiller en rolle i udviklingen af vores bevidsthed både individuelt og socialt, da ændringer i mentalitet og holdning hænger sammen med vores sproglige udtryk. Sproget afspejler altså ideologi. Det ser dog ikke ud til, at sproglige ændringer kan ændre vores ideologiske overbevisninger og fungere som et tankepoliti. Det er naturligt, at sproget ændres, hvis der sker en ideologisk udvikling inden for et område. F.eks. er det de færreste, der ville bruge betegnelsen *fosterdrab* nu om stunder, da de fleste ikke længere anser abort for drab. Det er dog ikke ligeså naturligt, at de ideologiske standpunkter ændres alene pga. sproglige ændringer, altså at vi har accepteret abort pga. den sproglige ændring, der har fundet sted.

Orwells sprogprojekt

I slutningen af George Orwells science

fiction-roman *1984* fra 1948 er hovedreglerne for sprogprojektet *nysprog* (*newspeak*) opstillet. Her ses sproget som et yderst effektivt politisk redskab i den forstand, at man diktatorisk kan udrydde uønskede tanker ved at udrydde uønskede ord fra sproget. I dette science fiction-univers vil partiet manipulere med sprogbrugeren til ubetinget at følge partiets overbevisning. Sproglige ændringer skal tvinge sprogbrugeren til at opfatte virkeligheden ifølge en bestemt politisk tankegang, da sproget formodes at kunne bestemme sprogbrugers virkelighedsopfattelse og fratage ham egen vilje og dømmekraft. Ved at rense sproget for uønskede ord skal *nysprog* fratage borgeren muligheden for at kritisere den gældende statsorden. På langt sigt skal dette også umuliggøre uønskede tanker, da de, hvis de ikke kan formidles sprogligt, vil uddø. *Nysprog* har på denne måde to mål. Samtidig med, at det skal være et udtryksmiddel for partiets politiske ideer, skal det gøre enhver modstridende tanke umulig. Spørgsmålet er, om et sådan sprogprojekt kan anses for muligt i en verden, der ikke er science fiction.

Nysprogs opbygning

Nysprog er opbygget af tre ordlister: A, B og C.

Ordlister A består af ord brugt i det daglige liv f.eks. *spise, drikke, arbejde* osv. Disse ord kan ifølge *nysprog* ikke anvendes i hverken litterære, politiske eller filosofiske diskussioner, da deres betydning er meget nøje defineret og

berøvet uortodokse betydninger samt alle bibetydninger.

Ordliste B består af politiske termer, der skal bruges til at udtrykke partiets standpunkter og til at fremme den rette indstilling hos dem, der bruger dem. De er ofte eufemismer som *glædeslejr* i stedet for *tvangsarbejdslejr*. Derudover er de politiske termer, der befinder sig i denne liste ofte forkortede. Dette skal være med til at indsnævre betydningen, da det formodes at man ved forkortelsen fjerner de fleste af de associationer, der ellers ville knytte sig til ordet. Argumentet er, at ordene *Kommunistiske Internationale* fremkalder associationer til barrikader, røde faner o.lign., mens forkortelsen *Komintern* kun fremkalder associationer til en sammensvejet organisation med nøje definerede doktriner. Ordet *Komintern* kan man benytte uden at tænke over dets oprindelige betydning, mens man ikke kan undgå at tænke over, hvad *Kommunistiske Internationale* oprindeligt har betydet.

Ordliste C består af videnskabelige og tekniske udtryk, som ikke ofte bliver brugt, hverken i daglig tale eller det politiske sprog, men er nødvendige til rent videnskabelige formål.

Den sproglige trappestige

Nysprog fremsætter den påstand, at man ved at afskaffe uønskede ord, der ikke stemmer overens med partiets overbevisning, kan fjerne uønskede tanker. Man erstatter de gamle ord med nye, der er i overensstemmelse med partiets ideologi. Det betyder, at sprogbrugeren kun er i stand til udtrykke partiets ideologiske standpunkter. Selvom *nysprog* er dannet i en diktaturstat, kan man sammenligne med danske eksempler. Vi har også udskiftet ord, fordi de ikke stemte overens med vores demokratiske værdigrundlag, hvor alle mennesker

skal opfattes som ligeværdige. Denne teknik ser dog ikke ud til at have ændret vores opfattelse af de samfundsgrupper, der har været udsat for sproglige ændringer.

Dr. jur. Knud Waaben har givet eksempler på sproglige udviklinger i Danmark inden for juraen (Mål & Mæle 18. årg. nr. 3 s. 21-26). Den sociale forsorg var i begyndelsen et resultat af privat godgørenhed og kirkens gode gerninger. Derfor brugte man ordet *almisse*, da det betegnede noget positivt – en barmhjertighedsgerning. Senere syntes ordet at udtrykke, at givener var på et højere stadium end modtageren, og da det ikke var fordelagtigt at være nederst i pyramiden, ændrede man derfor ordet.

Nogle af de senere sproglige ændringer, der har fundet sted, for at sproget ikke skulle være unødvendigt krænkende, har været *fattighjælp* til *socialhjælp* til *arbejdsløshedsunderstøttelse*, men de mange ændringer, der har været nødvendige med tiden, understreger blot, at en sproglig ændring ikke alene ændrer opfattelsen af modtagerne. Den negative konnotation (medbetydning) følger med over i det nye ord, og ændringer er nødvendige gang på gang. Sproget har ikke gjort os mere næstekærlige.

Det er altså ikke ligetil at fjerne uønskede tanker ved at fjerne uønskede ord. Hvis tankerne stadig eksisterer, vil de blot tage plads i det nye ord. Vi opfatter ikke modtagere af arbejdsløshedsunderstøttelse som mere værd pga. sprogændringen, da det nye ord blot har fået konnotationen fra tidligere med sig. Vi har dog udvidet vores ordforråd, så det foregående ord er endnu mere tabubelagt end det nuværende, men denne udvikling kan opfattes som en trappestige, hvor det seneste ord er på øverste trin, indtil det rykker ned på andet efter at

være blive nedslidt af sin konnotation, og det nye ord indtager førstepladsen, indtil processen gentages.

Sprogændringer kan ikke slette uønskede tanker, ligegyldigt om ændringerne er foretaget ud fra et demokratisk eller et diktatorisk valg. Hvis sproget blev udsat for massive sprogændringer, ville der dog opstå en overgangsperiode, hvor det ville være svært at begå sig i sproget, da man ville være usikker på ordenes præcise betydning. Eksemplet ovenfor viser dog, at med tiden vil konnotationen lejre sig i de nye ord, og man har blot symptombehandlet problemet, hvad enten målet med sprogændringen er af det gode eller det onde.

Betydning er ustabil

Det er også tvivlsomt, om det er muligt at fjerne ordenes uønskede bibetydninger. Hvis *nysprog* skal fungere efter hensigten, skal ordene kunne fastlåses til at have en bestemt konnotation, der ikke kan ændres, dvs. konnotationen er en kvalitet ved selve ordet. Konnotationen synes dog ikke at være en kvalitet ved ordet selv, det får den tildelt og mister den igen. Et dansk eksempel på dette er *tugthus*, der oprindeligt var et ord, der skulle understrege, at straffe havde gode virkninger på de straffede, da det tugtede dem til at være bedre mennesker. Denne konnotation har ordet dog ikke bibeholdt, da det er blevet nedslidt og fuldstændig har mistet sin oprindelige konnotation. Konnotationen stammer altså ikke nødvendigvis fra ordets oprindelige betydning, og ordets oprindelige betydning bestemmer altså ikke nødvendigvis den konnotation, ordet har fået tildelt med tiden.

Det synes heller ikke muligt at undgå bestemte associationer vha. forkortelser. Selvfølgelig ville forkortelserne betyde, at sprogbrugeren ikke umiddelbart

vil kunne forstå ordets oprindelse, men ordet ville stadig bære de samme bibetydninger, da det synes muligt, at *Komintern* på lang sigt ville overtage bibetydningerne fra *Kommunistiske Internationale*, hvilket ordet også gjorde i det danske sprog.

Derudover synes eufemismer heller ikke at sikre positive konnotationer. Man benytter nu ofte ordet *plejehjem* som en eufemisme for *alderdomshjem*, hvor *pleje* skal indikere en positiv handling. Dog er det de færreste, der alligevel ønsker at komme på plejehjem. Diskussionen om, hvorvidt man skal kalde en andengenerationsindvandrer for *førstegenerationsdanske*, ændrer heller ikke på det faktum, at denne gruppe stadig bliver mødt med de samme fordomme.

Det er derfor tvivlsomt, om *nysprogs* fastholdelse af betydningen er mulig. Først og fremmest synes det umuligt, at man for tid og evighed nøje kan fastsætte ordenes betydning. Derudover vil ordenes betydning altid være afhængig af konteksten, hvori de bliver sagt. Ordene betydning er altså ustabil. Sproget kan ikke sættes i en bås, hvor hvert ord har en bestemt konnotation, da konnotationen altid vil befinde sig på en glidebane.

Virkelighedens forsøg på Nysprog

Man må derudover slå fast, at det aldrig har været muligt for noget totalitært regime på længere sigt at styre tanken ved hjælp af sproget. Man kan dog finde forsøg svarende til *nysprog* i virkelighedens verden. Under den franske revolution blev der i 1792 indført et dekret, som gjorde det obligatorisk at tiltale personer med *citoyen* (*borger*) og *citoyenne* (*borgerinde*) i stedet for *Monsieur* og *Madame*, et dekret der blev ophævet officielt under Napoleon, hvor rege-

ringsformen var blevet en anden. *Citoyen* kan dog stadig bruges om en person med borgerrettigheder, men sprogeændringen udslettede altså ikke de tidligere betegnelser *Monsieur* og *Madame*, da man senere igen vendte tilbage til dem.

Et andet eksempel gør lingvisten Deborah Cameron opmærksom på (i *Verbal Hygiene*, London, 1995). I den tidligere Bulgarske Folkerepublik indførte man under kommunismen nye ord, der stemte overens med den kommunistiske ideologi. Man indførte bl.a. ordet *kammerat* i stedet for *hr.*, *fru* eller *frøken*. Derudover blev alle statslige organer navngivet, så det udtrykte folkets ejerskab: *Bulgarske Folkerepublik*, *Folkets ministerium* for forsvar osv.. Dette fik dog ikke bulgarerne til at opfatte, at staten varetog folkets interesser, eller at de alle var kammerater. Tværtimod blev disse betegnelser straks udskiftet efter regimets fald, hvor *kammerat* havde fået en negativ konnotation, og ordet *folkets* havde fået en konnotation i retning af *statens*. Man havde altså ikke formået at vildlede befolkningen om, hvilke interesser der lå bag f.eks. forsvaret; til trods for den sproglige ændring opfattede bulgarerne ikke statslige organer som folkets – men statens. Bulgarerne ændrede altså ikke deres opfattelse af virkeligheden pga. sproglige ændringer. De anså ikke det officielle sprog, der udtrykte solidaritet, som sandheden, de brugte deres egen opfattelse af virkeligheden til at ændre ordenes konnotation.

Dette kan sammenlignes med et dansk eksempel. Da man indførte bruttoskatten *arbejdsmarkedsbidrag*, undlod man betegnelsen *skat*, for at befolkningen ikke skulle føle, at skatterne steg yderligere. Politikerne købte sig dog blot til en stakket frist, da alle efterhånden alligevel opfatter *arbejdsmar-*

kedsbidraget som en skat og ikke som støtte til arbejdsmarkedet. *Grønne afgifter* har været udsat for den samme udvikling. Dette var afgifter, der skulle forbedre miljøet, hvilket *grønne* skulle indikere. Der er dog ikke mange, der nu betragter *grønne afgifter* som anderledes end alle andre afgifter – altså ikke positivt.

Sprog og virkelighed

Hvis *nysprog* skal fungere efter hensigten, skal det have den virkning, at ændringer i sproget kan ødelægge den eksisterende sammenhæng mellem sprog og virkelighed og erstatte den med en ny sammenhæng, hvor sproget refererer til en virkelighed, der ikke eksisterer. På denne måde mister sprogbrugerne grundlaget for at vide, hvad der er sandt eller falsk. *Nysprog* forsøger lige netop dette, da det misleder befolkningen omkring verdens sammenhænge og udelukker muligheden for, at sprogbrugeren vha. sproget kan kritisere den eksisterende orden. *Nysprog* erstatter én virkelighed med en anden.

Det er dog umuligt, at opfattelsen af virkeligheden i det lange løb skulle ændres, fordi man tiltaler nogen *kammerat* i stedet for *hr.*, hvis dette ikke er i overensstemmelse med sprogbrugerens virkelighed. Hvis man troede på dette, skulle sprogbrugeren forstå alle ord som fakta. Sproget er imidlertid ikke så faktuel baseret, det er mere normativt. Hvis man refererer til en hær som *folkets*, behøver det ikke at betyde, at det er, som virkeligheden ser ud, men mere, at det er, som nogen synes virkeligheden burde se ud. Man skaber et billede, som bliver falsk, hvis det ikke lever op til virkeligheden, og konnotationen af *folkets* ændres til noget lig *statens*.

Sproget vil altid have et element af ønsketænkning eller vision. Vi laver

vha. sproget en ønskværdig repræsentation af virkeligheden. Dette kan ses som et forsøg på at lyve eller desinformere, men det er også et forsøg på at skabe et billede af, hvad virkeligheden kunne eller burde være. Dette er et spørgsmål om værdier, sproget gerne vil afspejle. Til trods for, at sproget alene ikke kan mislede sprogbrugeren om virkeligheden, er det derfor ikke ligegyldigt i en politisk revolution. Efter kommunismens fald i Bulgarien gjorde man en stor indsats for igen at fjerne de ord og stednavne, kommunismen havde indført. Man havde altså brug for, at sproget skulle afspejle et nyt værdigrundlag og definitivt bryde med det gamle. Dog synes sproget ikke at kunne bestemme vores ideologiske overbevisninger. Et sådant meningsstyranni vil ikke kunne eksistere.

I Danmark havde man engang den opfattelse, at et barn født udenfor ægteskab var mindre værd. For at understrege dette synspunkt benyttede man derfor den negative betegnelse *horeunge*. Senere har man dog ændret både holdningen og lovgivningen omkring børn født uden for ægteskab, og betegnelsen bliver derfor ikke længere accepteret. Dette er et tegn på, at vi forlader visse ord pga. en ideologisk udvikling, men også et tegn på, at betegnelsen *horeunge* ikke har forhindret den ideologiske udvikling i at finde sted. Vi har ikke opfattet ordet som en endegyldig sandhed, men taget afstand fra det.

Nysprog hører til i fiktionen

Man kan ikke tvinge en betydning ind i sproget og forvente, at det vil have en virkning. Sproget eksisterer nemlig ikke løsrevet fra sine brugere, det er et produkt af sine brugere. Pessimister, der er bange for, at sproglige ændringer, som f.eks. dem der er set i kølvandet på

politisk korrekthed, kan fungere som et tankepoliti lig *nysprog*, tager fejl. Sproget er sikret mod sådanne overgreb, da ordet kan ændres, uden at holdninger ændres. Sprog afspejler ideologier, men ændrer dem ikke på lang sigt.

Det synes rimeligt at antage, at censur kan forbyde, at sprogbrugeren kan udtrykke sig frit, men det synes ikke rimeligt at antage, at sprogbrugeren dermed er ude af stand til at tænke frit. Sproget indeholder ikke muligheden for at fungere som et tankepoliti, der også kan censurere tanker. Man kan uden tvivl undertrykke kritikere, så de ikke kan komme til orde, men at man helt skulle kunne udslette kritisk tænkning vha. manipulation med sproget, synes ikke realistisk.

Julie Rosendal, f. 1975
danskstuderende
Københavns Universitet

Bibliografi:

- Orwell, George: 1984, Viborg, Gyldendal, 1984.
- Cameron, Deborah: *Verbal Hygiene*, London, Routledge, 1995.
- Waaben, Knud: *Følelse og vurdering i juridisk sprogbrug* i *Mål & Mæle* nr. 3, november 1995, s. 21-26.

Falske lån

Ved falske lån eller pseudolån forstås man ord som er dannet af fremmed sprogmateriale, men som ikke findes i det långivende sprog. *Cottoncoat* f.eks.

Denne artikel handler om engelske ord som findes i dansk, men ikke i engelsk.

Fra grillparty til cottoncoat

Grillparty, engelsk *barbecue* eller *grillout*, er ganske enkelt dannet som en sammensætning af to ord som i forvejen fandtes som fremmedord i dansk. Først lånte man ordet *party*, derefter kom fænomenet og betegnelsen *grill* til Europa. De to ord blev så kombineret til et ord som betegner et haveselskab hvor der grilles.

Substantivet *stationcar*, eng. *station wag(g)on* eller *estate car*, er sammensat af to ord som er udbredte i det engelske sprogområde. Men det ene, nemlig *station wag(g)on*, stammer fra USA, mens det andet, nemlig *estate car*, er almindeligt i Storbritannien. Mærkeligt nok har ordet i dansk flertal på -s, som om hele ordet var lånt fra engelsk, hvad der altså ikke er tilfældet.

Forbindelsen *case history*, som er almindelig i det engelsksprogede område, blev overtaget som *case story* ('sygehistorie', 'dokumentarisk beretning') i dansk. Afvigelsen fra det engelske kan sandsynligvis forklares sådan at det engelske *story* allerede fandtes i dansk, og at *history* allerede havde en modsvarighed i dansk *historie*. Det engelske *history* har fra et

dansk synspunkt to ulemper. For det første at udtalen af *history* er sværere, og for det andet at det udtalemæssigt kan være vanskeligt at holde det ude fra det danske *historie*.

Tilfældet *joykiller*, eng. *killjoy* ('hængehoved', 'lyseslukker'), viser ombytning af orddele. I *gamespoiler*, eng. *spoilsport* ('spilverderber'), er der også byttet om, men samtidig er *sport* udskiftet med *game*, som er lettere at forstå i sammenhængen. De danske dannelsers form, rækkefølgen af leddene, kan forklares ved at ordenes betydning er langt lettere at opfatte, også på grund af suffikset -er, som er almindeligt i personbetegnelser.

Ordet *babylift* er dannet uden nogen som helst sammenhæng med det engelske *carrycot*. Denne nydannelse er sikkert opstået fordi den, i modsætning til *carrycot*, fremkalder klare associationer hos en dansker og derfor er lettere at forstå.

Ordparret *covercoat*, eng. *covert coat* ('let frakke'), adskiller sig egentlig kun fra hinanden ved at der i dansk er tale om en sammensætning af to substantiver, men den engelske ordgruppe består af et adjektiv og et substantiv. Skønt forskellen ikke er stor, må *covercoat* betegnes som en pseudo-anglicisme, hvilket stemmer med definitionen af *pseudolån*.

I tilfældet *cottoncoat*, eng. (*proofed*) *raincoat*, er forskellen meget tydelig hvad angår det første led i de to sammensætninger. Af det danske ord kan kun slutes at det drejer sig om en frak-

ke af bomuld, ikke at det er en regnfrakke.

Butterfly, speaker og bigshopper

Det danske substantiv *drop* er ikke lånt direkte fra det engelske (*intravenous*) *drip*. Dannelsen kan formentlig forklares gennem betydningen af det engelske *drop* ('dråbe') og af at det danske ord *dråbe* ligger nær i udtalen.

Et lignende eksempel er *waterplanning* som svarer til eng. *aquaplaning* ('dækslip på våd vej'). Forklaringen synes at være at *water-* lyder bedre og er lettere at forstå end det latinske *aqua-*. I øvrigt forekommer *akvaplaning* også i dansk.

Ordet *paperbook* er opstået i dansk og er højst sandsynligt dannet efter eng. *paperback*, men altså ikke nøjagtigt.

Substantivet *freestyler*, som består af eng. *free* og *styler*, betegner en bærbar kasettebåndspiller. Den almindeligt brugte betegnelse for et sådant udstyr er *Walkman*, som egentlig kun må bruges af firmaet *Sony*, da det er et indre-

gistreret varenavn. Det var derfor nødvendigt at indføre en anden dækkende betegnelse for den slags apparater.

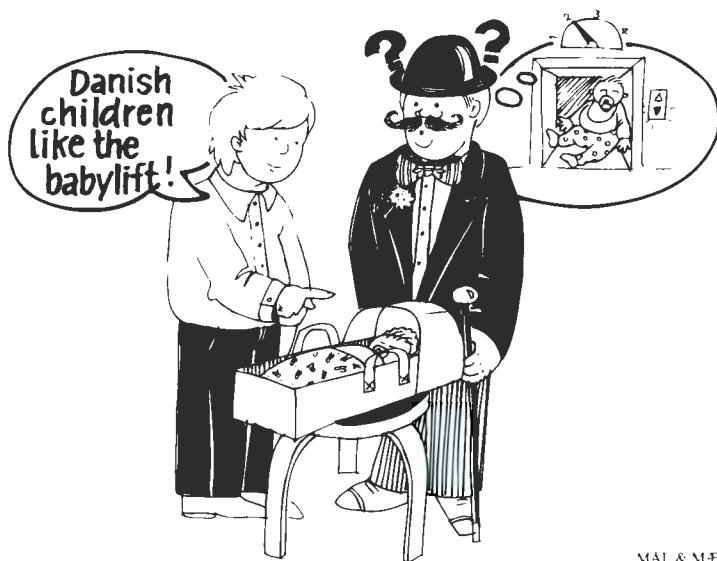
Dansk *light-cola* og *diet-cola* er danske betegnelser; den dominerende betegnelse i det øvrige Europa er *Cola Light*.

Substantivet *autocoat* findes ikke i engelsk, jf. *cottoncoat*; den engelske betegnelse er *car cover*.

Ordforbindelsen *black horse*, eng. *dark horse* ('ukendt størrelse'), blev først gengivet som *sort hest*, og af en eller anden grund blev adjektivet forkert oversat. Senere dannedes det engelsk udseende *black horse*, men altså som en oversættelse af det danske *sort hest*!

Ordet *struggler*, eng. (*social*) *climber* ('stræber'), er et lignende tilfælde: ordet eksisterer i engelsk, men i en anden betydning, nemlig 'person som kæmper for noget, ikke nødvendigvis sin karriere'.

Substantivet *butterfly* er en pseudo-anglicisme, skønt ordet *butterfly* også findes i engelsk, men dér i betydningen 'sommerfugl'. Det engelske ord

der mht. betydning svarer til dansk *butterfly*, er *bow tie* (sjældnere *butterfly tie*).

I dansk er ordet *choker* ('spjæld til reguleringen af benzinblandingen') opstået; den eng. betegnelse er (*carburettor*) *choke*. *Choker* er dannet efter det engelske verbum *choke* ('kvæle'), men en *choker* betegner på engelsk et stort halstørklæde, en skindkrave, visse former for slips eller et halsbånd.

Den danske betydning af ordet *speaker* svarer i engelsk til *announcer*, *newsreader* eller *presenter*; eng. *speaker* betegner derimod en person der taler til en forsamling, en taler (bl.a. formanden for Underhuset). *Speaker* er et eksempel på det man kalder »falske venner«: ord i forskellige sprog som ligner hinanden mht. form, men har forskellig betydning.

Dressman, eng. *male model*, er formentlig slået igennem, fordi det er lettere at forstå og at udtale end det direkte lån.

Verbet *at snobbe* er i dansk afledt af substantivet *en snob*, som er indlånt i sidste halvdel af forrige århundrede, ligesom *snobberi*. Men et verbum *to snob* som i brug og betydning svarer til det danske, eksisterer ikke i engelsk. Her siger man *to toady*.

Bigshopper, der er en stor indkøbs-taske, findes kun i dansk. Betydningen er udvidet til også at kunne betegne en person der køber stort ind.

På monkeyclass med sixpence

Substantivet *monkeyclass* er en kreativ nydannelse som betegner modsætningen til *businessclass*. Det er den billigste passagerklasse i et fly. På tilsvarende måde har man dannet *slowfood* som antonym til *fast food*. *Slowfood* er mad som tilberedes og spises i fred og ro.

I tilfældet *actionsport* havde man i

forvejen lånt *action* og først derefter dannet *actionsport* med betydningsmæssigt udgangspunkt i *action*.

Substantivet *bodyguide* ('instruktør i et fitness- eller motionscenter') opstod ved kombination af ordene *body* og *guide* der forelå som engelske lån i dansk, og ordets betydning fremgår derfor klart.

Den danske dannelse *longjohn* betegner en tohjulet budcykel med ladet foran, og ordet findes ikke i engelsk. Amerikansk slang *long johns* betegner lange underbukser.

Hairlock som betegnelse for krøllede svinehår anvendt som polstringsmateriale er sandsynligvis dannet og udbredt af handlende og håndværkere.

Substantivet *comebacker* findes ikke i engelsk. Det er dannet ved afledning af det tidligere lån *comeback* og betegner en person som genoptager en karriere efter en pause.

Mærkværdigt er substantivet *sixpence*, eng. *cloth cap*. Der er flere forklaringsforsøg, men ingen der overbevisende forbinder kasketten med den engelske mønt.

Et lignende, men ikke helt så mystisk problem frembyder *speeder*, eng. *accelerator*. Der findes ganske vist et ord *speeder* i engelsk, men det betegner en bilist som kører hurtigt.

Nogle ord er dannet som analogier til tidligere indlånte ord, og uden at der eksisterer tilsvarende engelske ord:

boom-in ('arrangement med drøn på')

hash-in ('møde hvor der ryges hash')

hyp-in ('en bom som ridende kunder kan binde deres hest til').

Det danske ord *fablea* (kunstlæder til bogbinding) er opstået som en kombi-

nation af førstestavelserne i de engelske ord *fabric* ('tekstil') og *leather* ('læder'). Det kan betegnes som et teleskopord (sammentrækningsord), men på den anden side blev ordet først dannet i dansk og ikke overtaget som et allerede eksisterende engelsk ord.

De fleste danske nydannelser som bygger på engelsk, er sammensætninger, og de er oversat led for led fra engelsk og kaldes oversættelseslån:

hjernevask (brain wash), frysetørre (freeze dry), ikkevoldelig (non-violent).

De pseudoengelske nydannelser synes at opstå dels fordi de er kortere end evt. oversættelseslån, dels fordi de er lettere forståelige end et direkte lån ville være. *Dressman* falder lettere end *male model*, *babylift* er mere gennemskueligt end *carrycot*.

Afkortningslån

Denne gruppe omfatter ord som ikke indlånes i deres fulde form, men forkortet. Forkortelsen kan enten bestå i at et suffiks bortfalder, eller i at det sidste led i en sammensætning eller i en ordgruppe udelades. Gruppen er ikke så stor som gruppen af egentlige pseudolån.

aircondition, eng. *airconditioning*;
det engelske ord *aircondition* er et verbum.

infight, eng. *infighting*

Eksempler på reduktion af sidsteledet i sammensætninger er

basket, eng. *basketball*

slowfox, eng *slow foxtrot*

body (også *bodystocking*), eng. *bodystocking*

overhead, eng. *overhead projector*;
engelsk *overhead* betyder 'faste udgifter'.

Et eksempel på bortfald af sidste ord i en ordgruppe er *smoking*, eng. *dinner jacket*. Ordet *smoking* forekommer i mange andre europæiske sprog end dansk. Man har oprindeligt forvekslet *dinner jacket* med *smoking jacket*.

Der er flere tænkelige forklaringer på opkomsten af afkortningslån. På den ene side kan man tænke sig at danskerne er så gode til engelsk at de er i stand til at danne nye ord på dette sprog. På den anden side kunne man antage at de netop behersker engelsk så dårligt at de kommer til at danne ord som er fremmede for systemet i engelsk. Man kan også forestille sig at begrundelsen er et ønske om at forkorte og forenkle engelske låneord.

Pseudolån er en lille gruppe blandt de forskellige låntyper, og derfor er sprogvidenskabens interesse for dem ikke stor. De opstår dels fordi de lyder »bedre« i danske ører end de ægte engelske ord, dels fordi de kan være mere gennemskuelige og lettere at udtale end de engelske.

Mange griner lidt ad pseudolånene og finder det komisk at danskere optræder som kreative ordskabere på et fremmed sprog.

Men er det egentlig mere komisk end at videnskaben i flere tusinde år har lavet græske ord som de gamle grækere ikke kendte og latinske ord som Cicero aldrig har hørt?

Andrzej Szubert, f. 1966

lektor i dansk

*Adam Mickiewicz Universitetet
Poznan, Polen*

Stærke ordpar

I *huj og hast, alle og enhver, fup og fidus* – det er stærke faste ordpar. Et kendetegn ved dem er, at ordene i hvert par betyder stort set det samme og at ordene ofte deler lyde. Det særlige er, at de har en gensidigt forstærkende virkning, for eksempel betyder *fup og fidus* 'helt og aldeles fup'. I et tidligere nummer af bladet (Mål & Mæle, 21. årgang nr. 4) beskrev jeg sådanne forstærkerordpar på opfordring fra en læser og videregav godt 100 eksempler. Det satte flere læsere i gang med at samle på stærke danske ordpar. Blandt andre Klaus Gilbert Jespersen, Anna Hilden, og Jørgen Kampp har sendt lange lister til bladet. Dem takker vi for og bringer et udpluk suppleret med materiale fra den seneste udgave af *Nudansk Ordbog*.

Stærke ordpar på andre sprog

Som nævnt i den forrige artikel er der mange bogstavrim i de stærke ordpar, *hip som hap, skam og skændsel, med lys og lygte*. Bogstavrim baseret på de første lyde i ord er et gammelkendt stilistisk virkemiddel i germanske sprog, fx oldnordisk.

Rim i den sædvanlige betydning (enderim) kom først så småt ind i nordisk og engelsk omkring år 1000. Et af de første digte med enderim er forresten Egil Skallagrímssons »Hovedløsen«, som han skal have skrevet på en nat for at redde livet. Efter al sandsynlighed kom enderimene ind i den germanske digtning fra de romanske sprog.

Erik Hansen har foreslået, at for kærligheden for bogstavrim i germanske sprog kunne hænge sammen med, at ord har eller efterhånden får tryk på første stavelse i disse sprog. Bogstavrimet er stærkere, når det knytter to stærke stavelser sammen i '*stumper* og '*stykker*, end to svage fx *sta'tion* og *stå'hej*.

Man kan nu udkaste den hypotese, at stærke ordpar med bogstavrim er noget særligt for germanske sprog (fx tysk, engelsk, nordisk) – i modsætning til fx romanske sprog (fx italiensk, spansk, fransk). Ja, måske er stærke ordpar i det hele taget især udbredt og produktive i germanske sprog.

Jeg har endnu ikke fundet nogen overkommelig måde at undersøge den idé på. Man kan godt slå op i stilistikker for forskellige sprog og se, hvad de oplyser om fx bogstavrim (allitteration). Men hvis de nu ikke direkte oplyser, at bogstavrim er almindeligt udbredt i både poetisk sprogbrug og i dagligdags faste vendinger, hvad så? Ja, så kan man *ikke* slutte, at de ikke findes; man kan kun konstatere, at stilistikken *ikke nævner* dem.

I stedet skrev jeg til kolleger i udlandet og spurgte dem, om de kendte til sådanne dobbelte udtryk som *bastet og bundet, mulm og mørke* og *dit og dat*. Her er nogle af svarene.

Islandsk, svensk, tysk og engelsk

Der er ingen tvivl om, at de stærke ordpar findes i rigt mål i andre *germanske* sprog. Jeg fik umiddelbart positivt svar

agte og ære
alle og enhver
angst og bæven
ase og mase

blot og bart
bukke og skrabe

dersom, hvis, såfremt, ifald
dette og hint

edder og forgift
eder og forbandelser
(alt hvad nogen) ejer og har
(i alle) ender og kanter
ene og alene
evig og altid

flyve og fare
fuldt og fast
fup og fidus
først og fremmest

guld og grønne skove
gøren og laden

hakke og stamme
held og lykke
helt og holdent
hiv og sving
hoppe og springe (for nogen)
(med) hu og hej
hver og en

kiv og strid
knæk og bræk!
kold og rolig
krible og krable

laser og pjalter
(være) led og ked (af noget)
leve og ånde (for noget)
liv og levned
(med) liv og sjæl
(med) livrem og seler
løgn og digt
(være) løs og ledig

lås og slå
lås og lukke

mangt og meget
(gennem) marv og ben

nid og nag

(klædt i) panser og plade
pine og plage

(hverken) rast eller ro
ren og skær
rend og hop!
rode og regere
ryge og rejse
(på) række og geled

(med/uden) saft og kraft
siger og skriver
sikkert og vist
skam og skændsel
skrubbe og skure
skælde og smælde
slet og ret
sludder og vrøvl
smag og behag
spøg og skæmt
(slå i) stumper og stykker
sur og tvær
(i) sus og dus
synd og skam
(på) sæt og vis

tidligt og silde
tigge og bede
ting og sager
tit og ofte
tort og svie

vidt og bredt
(med) vold og magt
vride og vende
vælge og vrage

(komme til) ære og værdighed

fra tyske, svenske og islandske kolleger. En islænding nævner, at de fleste af de stærke ordpar i islandsk er bogstavrim, fx *sultur* og *seyra* ('sulte' og 'lide nød', et udtryk helt fra sagatiden), *lokað* og *læst* ('lukket' og 'låst'), *röð* og *regla* ('rad og række'), (med) *manni* og *mús* ('med mand og mus'). Men der er også par med enderim i islandsk. Og der er par uden lydlig lighed, fx *hér* og *þar* ('her og der'); det kunne bl.a. være par lånt fra dansk. Også hos svensken ramte min forespørgsel en sproglig nerve, og han remser beredvilligt op, *många och mycket, ditt och datt, sus och dus, slit och släp* osv. Den tysktalende (østriger) skriver kort og godt, at tysk er som dansk i denne henseende.

Så er der *engelsk*, som synes lidt mindre rigt på stærke ordpar. Vist findes der en del, fx *this, that and the other* ('dit og dat'), *wind and weather* ('vind og vejr'), *hither and thither* ('her og der'), *right and proper* ('ret og rigtig'), *helter-skelter* og *pell-mell* ('hulter til bulter'). Men der synes ikke umiddelbart at være samme produktive vrimmel, som i fx de nordiske sprog. Det *kunne* hænge sammen med, at engelsk godt nok er et germansk sprog, men at den latinske og franske indflydelse har været overordentlig stærk igennem århundreder.

Portugisisk og græsk

Reaktionerne fra de romanske sprog og andre sprog var sparsomme. Der er ikke tvivl om, at stærke ordpar findes, i fx portugisisk: *forte e feio* ('virkelig meget', egentlig 'stærk' og 'grim'), *soma e segue* ('hurtigt klaret', egentlig 'tilføj' og 'følg'). Men for det første synes ordparrene ikke så mangfoldige, for det andet er de vist ikke så oplagt synonyme, og for det tredje er det mere almindeligt med direkte gentagelser af

ord, fx *de onde em onde* ('hvorfra, hvortil').

Faste gentagelser af det samme ord (reduplikation) med forstærkende virkning er i øvrigt også udbredt i græsk, fx *arga – arga* ('langsomt – langsomt', dvs. 'meget langsomt') og *piso – piso* ('tilbage – tilbage', dvs. 'længere tilbage'). Derudover findes der stærke ordpar i græsk, fx *fotia ke layra* ('ild' og 'helvedes ild', dvs. 'særdeles varmt') og *chronia ke zamanca* ('år' og 'tider', dvs. 'meget lang tid'). Men så hyppige som i de germanske sprog er de næppe.

Måske

Sammenfattende taler dette tynde materiale i hvert fald ikke *imod* ideen om, at stærke ordpar er et særligt germansk fænomen; men nogen egentlig bekræftelse af ideen kan man heller ikke tale om. Dertil er materialet for tyndt. Hvis Erik Hansens forklaring er rigtig, så skulle man også have en god chance for at finde stærke ordpar i en helt anden slags sprog (fx finsk, estisk og ungarsk), som også har tryk på første stavelse af ord, endda i mere udpræget grad end i dansk. Det var nok værd at undersøge.

Carsten Elbro

Om distinkthed

I ordets almindelige betydning har distinkthed med udtalers tydelighed at gøre; en maksimalt distinkt udtale er den mest tydelige. Dvs. en given udtales grad af distinkthed kan bestemmes i forhold til normen for det pågældende ords udtale. Inden for sprogvidenskaben bruges distinkthed også om forskellighed eller skelnelighed ikke blot i forbindelse med det enkelte ords udtale, men med ords udtale i forhold til hinanden; udtalers grad af distinkthed afhænger i denne betydning af tilstedeværelsen af lydige forskelle som tjener til at identificere ord og adskille dem fra hinanden. Mindre distinkte former kan altså siges at være mindre informative.

Tænk fx på en dagligsproglig udtale af *at* i en ytring som *Vil du med ud at spise i aften?* Det udtales fuldstændig som *og* i *Børnene løber og leger*. Kun hvis man skal være meget distinkt, vil man udtale *at* med en *d*-lyd til sidst. En sådan dagligsproglig udtale af *at* og *og* kan altså karakteriseres som mindre distinkt – ikke blot fordi den er mindre tydelig, men også fordi der forsvinder en udtalemæssig forskel som gør at de to ord ikke længere kan skelnes fra hinanden. En lignende reduktion af informationsniveauet ses i forbindelse med såkaldt forkortede former, fx kan (slang)ordet *fritter* betyde både *fritidshjem* og *pommes frites*, ligesom *deller* kan betyde både (*fedt*)*deller* og *frikadeller*.

Når man siger et ord overtydeligt eller distinkt, fremhæver man de seg-

menter som er vigtige for at kunne identificere ordet og evt. skelne det fra andre ord. Den overtydelige udtale er oftest meget skriftsprogsnær og kan derfor ligge langt fra den naturlige udtale. For mange andre ord end *at* og *og* gælder det at deres almindelige udtale ligger langt fra den skriftsprogsnære udtale som typisk anses for at være den mest distinkte. Det gælder fx udtalen af andre småord i ubetonet stilning (se tabel 1)

En reduceret, dagligsproglig udtale er imidlertid ikke kun almindelig for det man kalder småord eller funktionsord, dvs. forholdsvis højfrekvente ord fra de lukkede ordklasser; det gælder de fleste ord (se tabel 2). I skriftsproget gælder det i øvrigt at usammensatte substantiver der ender på *-el*, *-en* og *-er*, har alternative bøjningsformer, fx *regel* – *reg(e)len*, *verden* – *verd(e)ner* og *hammer* – *ham(me)re*. Bøjningsformerne med kun to stavelser afspejler et reduceret distinkthedsniveau som altså er såvel talesprogs- som alternativ skriftsprogsnorm; vi siger allesammen *regler* og *verdner* i almindelig daglig tale, men vi ved godt at skriftsproget kan have en ekstra stavelse - hvis det skal være »helt rigtigt«.

Skriftsprog og talesprog

Forholdet mellem skrift og lyd i dansk er i det hele taget temmelig kompliceret, selv når udtalen er maksimalt distinkt. Der er mange stumme bogstaver, fx *hvid*, *hund*, og det samme bogstav kan repræsentere flere forskellige

lyde, fx *bytte*, *flytte*, ligesom samme lyd kan repræsenteres af forskellige bogstaver, fx *hver*, *værd*. Men ideelt set svarer bogstaverne i en alfabetiskrift til de betydningsadskillende lydlige distinktioner (fonemer); fx svarer bogstaverne *o* og *e* i *so* og *se* til de betydningsadskillende lyde. Det er derimod ikke almindeligt at der findes et bogstav for enhver lydlig variant, som fx de mange forskellige *a*-lyde på dansk, netop fordi disse varianter ikke er betydningsadskillende. Uanset om en person siger *aften* med lyst eller mørkt *a* (som i hhv. *mad* og *far*), betyder ordet det samme; en eventuel forskel har ikke med det leksikalske indhold at gøre, men med vores opfattelse af fx vedkommendes sociale baggrund eller hvor i landet vedkommende kommer fra.

Forholdet mellem dansk skriftsprog og talesprog kompliceres yderligere af at der i talesproget ofte sker reduktion af distinkthedsniveauet. Det kan bl.a.

ske ved at lyde påvirker hinanden, fx at en lyd påvirker en nabolyd så denne artikulatorisk set kommer til at ligne den første mere. Dette kaldes assimilation, og det er netop hvad der er sket, når vi fx siger *himbær* i stedet for *hindbær*; *m* og *b* artikuleres begge med læberne mens *n* artikuleres med tungen spidsen bag fortænderne i overmund. Andre eksempler på ord hvori der kan finde lignende assimilationer sted, er *håndklæde* og *tandkød* der begge kan udtales med samme *n*-lyd som i *mangle*.

Meget karakteristisk for dansk er de såkaldte schwa-assimilationer. Ved denne type assimilation kan der ske det at *e* i ubetonet stavelse smelter sammen med en nabolyd, som i fx *sommer* hvor *-er* udtales som *o*'et i *kom*, eller *hundene* når det udtales med et stavelsebærende *n* i anden stavelse for *hunene*. Desuden kan der ske det at et ubetonet *e* slet ikke udtales, som fx når ordet *løbe* udtales *lø-øb*. Nogle schwa-assi-

Table 1 – ord med forskellig udtale alt efter placering i forhold til tryk

	Med tryk	Uden tryk	
at	ad	ɔ	} rimer på <i>sommer</i>
og	åw	ɔ	
af	'a'	a	rimer på <i>tuba</i>
til	'tel	te	rimer på <i>variete</i>
jeg	'jœj	jœ	} rimer på <i>var</i>
mig	'mœj	mœ	
her	'heɪ'/'hæɪ'	hœ	
der	'deɪ'/'dæɪ'/'dåɪ	dœ	

å: som vokalen i *vor*

Tabel 2 – udtaler på forskellige distinkthedsniveauer

'fly·vəma,sgɪ·nə	'fly·wma,sgɪ·nə	'flywma,sgɪ·nə	'flywma,sgɪ·ŋ	'flywmə,sgɪ·ŋ
'beləðə	'belðə	'beləð	'bel·ð	('belð)
al'men'ə,li	a'men'ə,li	a'men'ŋ,li	a'men',li	a'men',ni
biblio'te'g	bibliw'te'g	biblo'te'g	biblə'te'g	

ə: øh-agtig lyd svarende til *e* i *huse*

ð: blødt d

Prik efter vokal betyder at den er lang

Hævet komma betyder at der er stød på den foregående lyd

milationer af den første type er en obligatorisk del af det danske sprogs fonologi – selv de mest konservative sprogbrugere udtaler når de taler maksimalt distinkt, endelsen *-er* som én lyd, der er simpelthen ikke andre muligheder. Schwa-assimilationer af den anden type er ikke obligatoriske, men så almindelige at vi stort set uden at studse kan høre ordet *kaffe* udtalt *kaf* i en ytring som *Vil du have en kop kaffe?*

Skriftsproget er konservativt, bl.a. fordi der er andre hensyn at tage end forholdet mellem skrift og lyd, og da det sætter normen for det maksimalt distinkte talesprog, kan der være et temmelig kompliceret forhold mellem det almindelige talesprog og det maksimalt distinkte. Maksimalt distinkte udtaler kan derfor virke kunstige eller ligefrem latterlige, jf. Herman Bangs beskrivelse af den stakkels fallerede ballerina frk. Irene Holm: »Hun udtalte alle konsonanterne...«

Hvad påvirker distinkthedsvariationen?

I almindelig daglig tale taler vi altså ikke altid så tydeligt som vi måske

kunne. Alt efter hvem vi taler med og hvor godt vi kender vedkommende, hvad vi taler om og hvor hurtigt vi taler, »sjusker« vi og snubber fx endelserne af. Andre gange taler vi mere tydeligt, fx når vi befinder os i en formel situation, eller hvis vi taler med en der ikke hører så godt eller ikke forstår sproget så godt, eller hvis der er meget støj omkring os. Men hvorfor »sjusker« vi overhovedet når vi taler?

De fleste reduktioner sker formentlig for at lette artikulationen. Der skal fx bruges mindre energi på at artikulere *amindelig* end *almindelig* fordi tungen ikke først skal bevæge sig til og dernæst væk fra *l*-positionen før *m*'et kan artikuleres, dvs. læberne danne lukke. Et pænere udtryk for »sjusk«, eller dovenskab, kunne derfor være »økonomisering«. En bivirkning ved den slags økonomisering kan imidlertid være at informationsniveauet reduceres i og med at distinkthedsniveauet gør det, jf. eksemplet med *at* og *og* samt at flertalsformen *hamre* i skriftsproget falder sammen med infinitivformen af verbet *hamre*, og i talesproget desuden med præsensformen *hamrer*.

Et reduceret distinktheds- og deraf følgende informationsniveau forårsager imidlertid sjældent problemer for kommunikationen; vi kan forstå hinanden selvom vi ikke taler maksimalt distinkt dels fordi der er en masse redundans i sproget, dvs. informationer som er overflødige i forhold til kommunikationen, så længe visse andre informationer er til stede, dels fordi reduktionerne følger bestemte regler som er en del af sprogsystemet og dermed den fælles sproglige norm. At *e* i ubetonet stavelse kan smelte sammen med en nabolyd eller helt forsvinde, er noget alle der behersker dansk talesprog, er klar over. Det er simpelthen en del af det at kunne tale dansk. Desuden giver konteksten sædvanligvis den fornødne information. Hvilke reduktioner der kan finde sted, bestemmes yderligere af den sproglige rytme, fx fordelingen af tryk i sætningen.

Det er altså helt almindeligt at vi varierer vores udtalers distinkthedsniveau, bl.a. efter behov, og hvor stor den individuelle distinkthedsvariation er, kan være forskelligt fra sprogbruger til sprogbruger. Som det vil fremgå af nedenstående, tyder noget på at det maksimale distinkthedsniveaus kvalitet kan have betydning for vores beherskelse af skriftsproget.

Distinkthed og skriftsprogs-tilegnelse

En meget skriftsprogsnær udtale regnes som sagt tit for den mest distinkte, dvs. skriftsproget sætter i de fleste tilfælde normen for hvad der regnes for maksimalt distinkt. Det er derfor nok ikke overraskende at den sprogbruger hvis individuelle, maksimale distinkthedsniveau er reduceret i forhold til normen, vil have sværere ved at lære at stave rigtigt end den sprogbruger hvis

maksimale distinkthedsniveau svarer til normen og dermed er mere skriftsprogsnært.

I en undersøgelse lavet af forskere på Københavns Universitet har man imidlertid fundet at der også kan være en sammenhæng mellem distinkthedsniveau og læseudvikling. Undersøgelsen blev foretaget blandt børnehaveklassebørn, dvs. børn som endnu ikke havde lært at læse og skrive, og resultaterne viste at der var større risiko for at børnene ville udvikle læsevanskeligheder hvis de havde relativt indistinkte, men på ingen måde påfaldende udtaler af en række udvalgte, forholdsvist højfrequente flerstavellesord (fx *chokolade*, *fødselsdag* og *krokodille*). Det skyldes at børnene med de indistinkte udtaler havde sværere ved at udvikle deres sproglige bevidsthed end børnene med de mere distinkte udtaler. Dvs. de havde sværere ved at blive opmærksomme på sprogets udtryksside, på stavelser og enkeltlyde. Beherskelse af de mest distinkte, leksikalske udtaler kan altså vise sig at spille en vigtig rolle i udviklingen af både vores skrive- og læsefærdigheder – for læsefærdighedens vedkommende i hvert fald indirekte via udviklingen af den sproglige bevidsthed.

Før der foreligger flere forskningsresultater kan man imidlertid ikke med sikkerhed sige om der rent faktisk er en årsagssammenhæng mellem distinkthedsniveau og sprogligt bevidsthedsniveau, og et andet spørgsmål man kunne ønske sig svar på, er hvilke og hvor mange indistinkte udtaler der skal til, før man med rimelighed vil kunne sige at der er fare for at et givent barn vil få læsevanskeligheder. I en undersøgelse jeg er ved at lave for at belyse det første af disse spørgsmål, har jeg fx fundet at børnehaveklassebørnenes di-

stinkte udtale af ordet *bibliotek* var *bi-blotek* – for så vidt de kunne sige ordet korrekt (nogle sagde fx *blippetek* eller *biglotek*). Og i langt de fleste tilfælde hører de det netop udtalt *biblotek*; det er nemlig den almindelige, daglig-sproglige udtale blandt både børn og voksne. Men man kan jo ikke på baggrund af en sådan enkeltstående observation konkludere at alle disse børn sandsynligvis vil udvikle læsevanskeligheder.

Hønen eller ægget?

Som det fremgik af undersøgelsen foretaget ved Københavns Universitet, tyder noget på at vores talesprog kan påvirke vores viden om eller beherskelse af skriftsproget, nemlig hvor godt vi hhv. læser og staver. På den anden side ser det også ud til at vores mest distinkte, leksikalske udtaler, dvs. de overtydelige udtaler, kan være påvirket af vores viden om og kendskab til skriftsproget, jf. at de fleste voksne godt kan sige *bibliotek* når de skal være maksimalt distinkte, mens børnene i min undersøgelse siger *biblotek* (sådan som de har hørt voksne sige det i almindelige tale).

Hvis de maksimalt distinkte udtaler hos det enkelte individ ligger nærmere det almindelige talesprog end skriftsproget, tyder forskningsresultaterne som sagt på at det kan give problemer for skriftsprogstilegnelsen, fx fordi et mere skriftsprogsnært repræsentationsniveau mangler. Omvendt vil det også kunne være tilfældet at det individuelle, maksimale distinkthedsniveau øges som en følge af fx læseundervisning. Det kunne derfor se ud som om de maksimalt distinkte, skriftsprogsnære former nok skal komme af sig selv – om ikke før så efter man har lært at læse. Det kan man imidlertid ikke bare

gå ud fra, og noget tyder altså indtil videre på at distinkthed kan bruges som prædikator, dvs. som redskab til forudsigelse af hvilke børn der sandsynligvis vil få læsevanskeligheder, og måske også som middel i forebyggelsen af ordblindhed. Kan man fx ved på et tidligt tidspunkt at arbejde med børnenes udtaler gøre dem mere distinkte, og vil et eventuelt deraf følgende øget distinkthedsniveau kunne lette skriftsprogstilegnelsen for de børn som ellers ville få fx læsevanskeligheder? Hvis svaret på disse spørgsmål er ja, vil det være vigtigt for nogle børns læseudvikling at der allerede i børnehaveklassen sættes ind med forebyggende undervisning og træning rettet mod netop det maksimale distinkthedsniveau.

Nu kunne nogen måske forledes til at tro at problemerne ville være løst hvis vi allesammen bare talte maksimalt distinkt hele tiden. Det skal afslutningsvis siges at det er der ingen grund til; det afgørende for skriftsprogstilegnelsen vil blot være at man kender og behersker de maksimalt distinkte former.

*Bolette Rud. Pallesen, f. 1970
stud.mag. i Almen Sprogvidenskab
Københavns Universitet*

Talesprogets sære strategier

Samtaleregler

Der findes en omfattende sprogvidenskabelig litteratur om de regler der synes at styre talesproglig kommunikation. Hertil hører bl.a. de uskrevne spileregler for det ping-pong-spil en samtale er, og hvor nogle i kraft af status og ved brug af mere eller mindre bevidste virkemidler skaffer sig adkomst til at komme til orde og måske endda at monopolisere samtalen. Hertil hører endvidere de gyldne regler af etisk og retorisk art der gælder for vellykket meningsudveksling: »maksimer« som de ofte kaldes. Fra den lyttendes synspunkt er det måske rigtigere at se sådanne maksimer som grundantagelser: i *ideal-situationen* går man ud fra at det der kommunikeres, ikke er løgn, man forventer den talende holder sig til sagen uden irrelevante afstikkere, osv. I praksis kan forventningerne om mønstergyldig kommunikation derimod overtrumfes af ens viden om emnet og erfaringer med den talendes samtaleform.

Det er også interessant at formulere sprogbrugs- og betydningsbaserede hypoteser om de strategier den talende *kan* følge for at iklæde sit budskab sproglig form på en måde så den lyttende har en chance for at forstå intentionen i det der siges, og tilsvarende: hypoteser om de strategier den lyttende *kan* følge for at nå det mål. Hvad der virkelig foregår, er et stort spørgsmål; når vi i den gængse jargon (lånt fra kommunikationsteorien) taler om at meddelelsen »kodes« og »afkodes«, lægger dette op til en

overforenklet antagelse om at konversation består i overførsel af information i stort set uforvrænget form.

Forståelse ved hjælp af kvalificeret gæt

Et mere frugtbart (og faktisk moderne) synspunkt er at den lyttende mobiliserer sin særlige viden og intuition og på det grundlag laver kvalificerede gæt på hvad den talende er ude på at meddele i den givne situation. Det giver rige muligheder for fortolkninger og veritable gendigtninger som ud fra den talendes udgangspunkt er misforståelser, omend den talende i hvert fald i første omgang kan være lykkeligt uvidende om dem. Bristende forståelse kan naturligvis have mange årsager. Der tales måske utydeligt (sml. nedenfor), eller der tales i rudimentære og dermed stærkt flertydige sætninger; der kan dog være flertydigheder også i syntaktisk fuldt artikulerede udsagn, fx med hensyn til hvem og hvad der i et givet øjeblik henvises til. Det burde klares af den sproglige og situationsbestemte sammenhæng; men den slår ikke altid til. Hertil kommer at den lyttende kan tabe tråden, fx når den talende forsynder sig mod maximen om at være relevant. Generelt kan samtalepartnere have mere eller mindre forskellige opfattelser af udgangspunktet for at der siges noget, så man snakker forbi hinanden, så tonefaldet (intonation og stemmekvalitet) tolkes på en anden måde end det var ment, ironi og sar-

kasme overhøres eller bliver tværtimod tolket ind i det sagte, og talehandlinger (såsom: *Er der mere kaffe?*) ikke fungerer efter hensigten.

Sproglige registre

En anden ejendommelighed ved talesproget er det store register de fleste sprogbrugere råder over med hensyn til ordvalg, sætningsbygning og udtale, også selv om de holder sig inden for en sproglig norm (fx yngre veluddannedes københavnsk). Der bruges flere forskellige stilarter i samtale, alt afhængigt af situationen og af den talendes baggrund og personlighed. Når det gælder en befolkning som den danske med mange generationers tradition for fortrolighed med både tale- og skriftsprog og med både oplæsningsstil og spontan talestil, er det næppe rigtigt at sige at den enkelte person via tilegnelsen af modersmålet har én og kun én talesprogsnorm. Sprogligt normalt fungerende danskere har tværtimod passivt kendskab til et stort register af fx udtaler; det kan være at man som aktiv sprogbruger almindeligvis kun anvender et meget lille område af dette register; men det er velkendt at unge mennesker hvis udtale-norm ellers ligger langt fra »højtideligt« rigssprog, ofte med ret stor præcision kan simulere en sådan udtale hvis det fx er motiveret i en sketch, en skolekomedie eller lignende.

Når det gælder de udtalestilarter der bruges i samtale, skal man nok beskrive dem ved hjælp af tre forskellige »parametre«, selv om disse hænger delvis sammen. Den første er distinkthedsgrad: forskellen på overtydelig, mindre tydelig og utydelig (sjusket) tale, hvor den ene yderlighed fx kan være den måde man taler på i telefon til en meget tunghør tante, og den anden yderlighed den måde arbejdskolleger småsnakker

»om ingenting« på under et fælles rutinearbejde. Forskellene mellem meget distinkt og mindre distinkt udtale er ret godt kortlagt på ordniveau takket være Lars Brink og Jørn Lunds *Den store Udtaleordbog*.

Den anden parameter er tempo, slet og ret. Det er meget individuelt betinget hvor hurtigt man snakker; dette har naturligvis konsekvenser for hvor distinkt udtalen er, men tempo og distinkthed er ikke bare to sider af samme sag, idet nogle kan tale meget hurtigt og samtidig med meget præcis artikulation, mens andre taler lidet distinkt uanset hvor langsomt de taler (adskillelsen af disse parametre mudres af den meget brugte term »allegro-tale« om hurtig og reduceret tale). Man har forsket en del i tempobetingede udtaleforskelle inden for især tysk; men vi savner viden om dansk; det er måleteknisk et svært forskningsfelt.

Kombinationen af distinkthedsgrad og tempo er sociolingvistisk et spændende fænomen, ikke mindst når det gælder dansk. Der burde forskes meget mere i hvordan unge mennesker – dels efter det miljø de gerne vil tilhøre, dels som udtryk for individuel personlighed – tillægger sig en mere eller mindre snæver norm m.h.t. hvad der er den naturlige distinkthedsgrad og det naturlige taletempo. Man kan her have en formodning om at store grupper af unge danskere har en tendens til at tale så hurtigt og så utydeligt at det kan påvirke graden af effektivitet i overførslen af meddelelser ved talesproglig kommunikation. Dette er bemærkelsesværdigt, al den stund det danske talesprogs historie i forvejen er præget af en endeløs række af udtalereduktioner, som det let ses ved sammenligning med svensk.

Den sidste stilparameter (eller måske rettere: det sidste kompleks af stilpara-

metre) er graden af formalitet eller højtidelighed, som naturligvis til en vis grad er et spørgsmål om at man i formelle situationer (fx jobsamtaler) eller højtidelige situationer (fx begravelses-taler) kan vælge at lægge sin sprogbrug om og lægge den tættere op ad det sprog der traditionelt foretrækkes i skolen og som man mest hører i radio og fjernsyn. Der kan være tale om mere specielle stilmarkører, fx når det gælder salvelsesfuld stil, eller når det gælder bestemte former for nyhedsformidling. Om man varierer i formalitetsgrad hvad udtalen angår, afhænger givetvis både af hvad man vil signalere i situationen, og af en personlighed. Formel og højtidelig stil ligger klart tættere op ad ældre sprogbrug og for udtalens vedkommende tildels også tættere op ad retskrivningens staveformer, medens man i uformelle og uhøjtidelige situationer frigør sig fra denne kobling til et tillært normsæt og snakker som det gøres til daglig i miljøet.

Det talte sprog er underbelyst

Som allerede nævnt har det danske talesprog levet i symbiose med et skriftsprog i mange generationer. Når det gælder viden om dansk sprog, er det traditionelt helt overvejende skriftsproget man har beskæftiget sig med. Det umiddelbare spørgsmål må derfor være om talesproget og skriftsproget kan ses som varianter af samme sprogform, eller om man fx bør beskæftige sig med talesprogets ordforråd og syntaks som noget væsentlig anderledes end skriftsprogets ordforråd og syntaks. Den sidstnævnte situation er velkendt fra nærorientalske sprog med et klassisk skriftsprog og med moderne talesprog i form af såkaldte »dialekter« med en grammatik der afviger stærkt fra den klassiske. Her er traditionen den at man koncentrerer

sig om at kodificere det klassiske sprog og har svært ved at anerkende at talesproget overhovedet har en grammatik. Den danske leksikografiske og grammatiske tradition har også i stort omfang negligeret den direkte beskrivelse af talesproget, men af andre grunde: (1) ud fra en forhåndsantagelse om at tale- og skriftsproget hører tæt sammen, og (2) fordi det har været meget mere håndterligt at studere skriftsprog. Hvad angår manglen på talesprogsundersøgelser, kunne man efterrationalisere og betragte sig som dækket ind derved at der også var brugt talsprogsnære tekster af »gode forfattere« som rådata. Hvordan talesproget faktisk er, har det tidligere været meget besværligt at studere; men efterhånden råder vi over fremragende hjælpemidler, først og fremmest fordi projektet »Dansk Talesprog i dets Variationer«, der blev igangsat og finansieret af Statens humanistiske Forskningsråd, har gjort omfattende tekster (i form af talesproglige interview) tilgængelige for computerbase-rede sproglige undersøgelser.

Stilforskelle

Der skal her ikke gives noget forhastet bud på forskellene mellem dansk skriftsprog og talesprog; det kan forskerne i de kommende år forhåbentlig blive rustet til. Men det er fristende i cause-rende form at pege på et par forskelle på mere skriftnær og mere folkelig talestil, forskelle som formodentlig alle vil nikke genkendende til, men som ikke desto mindre har noget paradoksalt over sig. Sådanne stilforskelle er det nu muligt at studere kvantitativt, også inden for selve talesproget, selv om det kræver en gennemræssig spredning i råmaterialet som ikke blev tilvejebragt inden for »Initiativområdet« alene.

Hvis vi sammeligner formel talestil

med »folkelig talestil«, hvorved der her forstås den afslappede måde at tale på som vi allesammen benytter os af i situationer hvor det er bekvemt at lægge afstand til formel, skriftnær, akademisk sprogbrug, så adskiller de sig klart ved stilmærker i ordvalg og sætningsbygning. Det er et interessant spørgsmål i hvilken grad disse tale- over for skriftsprogstræk er sprogspecifikke (det skal bemærkes at de fænomener der skal peges på nedenfor som karakteristiske for folkelig stil, kan findes i mønstergyldig skriftsproglig form i sprog af anden struktur, fx i såkaldt isolerende sprog såsom thai.)

Det er fristende at tage udgangspunkt i den skriftsprogsnære, formelle stil, simpelthen fordi den er mest velbeskrevet, og derudfra forsøge at indkredse hvad det er der karakteriserer folkelig stil. Det er naturligvis ikke fair hvis man på den måde får bekræftet gamle degnes fordomme om talesprogets løshed og vaghed; talesproget lever på sine egne præmisser og er ikke en mindreværdig, mundtlig variant af skriftsproget. Historisk set er det jo tværtimod skriftsproget der er opstået som pendant til det talte modersmål og endda oprindeligt med skrevet talesprog som hovedbestanddel, selv om ordforråd og syntaks er blevet præget af prestigefyldte udenlandske skriftsprog. Selv de danske syntaktikere der mest har studeret skriftsproget, har da også med føje fokuseret på *de unødvendigt ufolkkelige træk* i fx såkaldt pampersprog (for at bruge den term som er blevet kendt med et af Erik Hansens tidligere arbejder).

Folkelighed signaleret ved kompleksitet

Men alligevel! Skriftsproget er jo også en fællesdansk norm som alle der har gået i skole kan forholde sig aktivt til.

Om ikke andet, så for morskabs skyld skal der her gås den modsatte vej; de to (nærtbeslægtede) situationsbestemte stil-maksimer der formuleres nedenfor, synes at gælde når der tilstræbes den måske typisk danske form for næsten demonstrativ folkelighed, hvor det signaleres at man i hvert fald ikke hører til dem der bruger opstyltet sprog. Det næsten lidt paradoksale er at denne form for folkelighed kan signaleres ved træk der er *det modsatte af kort og koncis sprogbrug*, altså ved en vis form for ordrighed, omend af en helt anden art end i høj stil. Maksimerne kan måske teknisk formuleres som følger:

1. Brug syntaktisk komplekse udtryk i stedet for betydningsmæssigt komplekse enkeltord!
2. Brug vendinger der er betydningsmæssigt udtyndede!

Vi kan let se effekten af disse maksimer inden for udtryk der signalerer den talendes holdning til det sagte (*modaliteter*), kombinationer af verber (*komplekse prædikationer*) og sammenhørende hermed sammensætning og afledning (*orddannelse*). – Der skal nedenfor gives nogle eksempler.

Hvad angår modaliteter, har skriftsproget og det skriftnære talesprog fx det fortræffelige adverbium *utvivlsomt*: *De økonomiske stramninger vil utvivlsomt skabe uro på arbejdsmarkedet*. Skal man udtrykke sig mere afslappet, må det samme betydningsindhold kodes i en eller anden passende frase, fx: *Man kan være temmelig sikker på at...*, eller *Der er nok ikke nogen tvivl om at...*

Når det gælder komplekse prædikationer, har skriftsproget og det skriftnære talesprog ofte kodet disse som enkeltord, typisk som afledte og/eller sammensatte verber, fx *overbringe*: *Jeg har*

den ære at overbringe en hilsen fra min institution, medens man bruger andre strategier i folkelig talestil, fx verbum plus adverbium: *Jeg har en hilsen med fra min kone*. I skolestile om udflugter spiser man *den medbragte mad*, medens de fleste af de elever der skriver sådan, aldrig ville sige sådan: det er her ikke bare formel stil, men decideret skriftsprog. Derimod tillader alsłappet tale-sprog to alternativer: kompleks semantisk kodning af substantiver eller brug af verbum plus adverbium; iflg. den rapport der aflægges ved den hjemlige arne, er det *madpakkerne* (kodet i betydningen: indholdet af denne medbragte emballage) eller *den mad vi havde med*, der blev spist på turen.

Negationer kan sænke kompleksiteten

Interessant nok ophæves disse krav om omstændelighed og betydningsmæssig udtynding delvis når *udsagnene er negerede*. Efter min sprogfornemmelse har et ord som *formodentlig* trods dets komplekse betydning brede anvendelsesmuligheder i en negeret sammenhæng; der ligger mere sarkasme end formalitet i at sige *Han kan formodentlig ikke engang finde ud af at vaske sit tøj selv*. Derimod er det nok lidt højere stil at bruge ordet *formodentlig* når man udtrykker sig positivt: *Han vasker formodentlig sit tøj selv*; her bruger den uformelle udtryksmåde snarere mere ordrige vendinger som *gå ud fra* eller *regne med* + eventuelle modale adverbier: *Man må nok gå ud fra at han vasker sit tøj selv* eller *Jeg vil da regne med at han vasker sit tøj selv*.

I visse tilfælde kan et omstændeligt og semantisk udtyndet modalt talesprogligt udtryk slet ikke negeres. Selv om det er smukt talesprog at sige *Jeg må*

se at komme af sted, er det aldeles umuligt at få mening i negationen **Jeg må ikke se at komme af sted* (det lyder lidt mindre sært at sige **Jeg må se ikke at komme af sted*, men kun fordi denne række ord er mulig når den udvides med et obligatorisk adverbium og har specifik idiomatisk betydning: *Jeg må se ikke at komme galt af sted*). I tilfælde af negation må man vælge et andet modalt udtryk og fx sige *Jeg skal ikke af sted endnu* eller *Jeg behøver ikke at gå endnu*, eller man kan vælge at udtrykke sig uden eksPLICIT modalitet: (*Bare rolig*.) *Jeg går ikke endnu*.

Der er i det hele taget ofte større valgfrihed når man negerer komplekse prædikationer. Selv om vi ikke er så tilbøjelige til at sige det koncise *Jeg behøver hjælp*, men snarere siger *Jeg har brug for hjælp* eller *Jeg skal have lidt hjælp*, så går det fint at negere det første, også i afslappet talestil: *Jeg behøver ikke nogen hjælp til det her*. Forskellen er endnu klarere hvis verbet styrer et objekt af konkret betydning. Man siger *Jeg skal bruge en hammer*, mens de færreste nok spontant ville sige *Jeg behøver en hammer*; derimod kan det tilsvarende negative udsagn både kodes som *Jeg skal ikke bruge nogen hammer* og som *Jeg behøver ikke nogen hammer*. Det er nok individuelt forskelligt om man oplever en stilforskel mellem de to udtryk; men de må begge siges at være mulige i spontan tale. (Sproglige udtryk er sjældent helt synonyme; valget af udtryk kan også i dette tilfælde signalere en nuanceforskel i betydningen).

Når vi negerer udsagn, er vi ovre i den mere abstrakte sfære der omfatter hypotetiske udsagn. Det lægger op til den koncise sprogbrug, og vi ser da også at et ord som *behøver*, når det bruges i hypotetiske udsagn, ikke behøver at sig-

nalere høj formalitetsgrad: *Hvis du behøver noget, skal du bare sige til.*

Det er (blandt mange andre træk) typisk for skriftsprogsnær talestil at man bruger verbalabstrakter og nominale konstruktioner med en indkapslet verbal betydning. Det er oplæsningssprog at sige *Patienten havde ingen erindring om det passerede*; mere folkeligt hedder det vel *...kunne ikke huske noget om hvad der var sket*. Her ser vi at talesproget foretrækker både ægte verbalformer og bisætninger i sådanne tilfælde.

Ikke med urette føler man at den skriftsprogsnære modpol til alle disse træk har en forbindelse til tysk sprogbrug. Men det mindre folkelige kan også afspejle ældre dansk talesprog; det gælder for eksempel brugen af ubestemte pronomener i selvstændig funktion i ægte subjektspostition. Medens disse stadig er fuldt anvendelige i fyndige, faste

vendinger: *Nogen må gøre noget!; Ingen skal komme og...!*, så foretrækker man i nudansk folkelig stil oftest at indføre ubestemte pronomener via derkonstruktioner som egentlig koder eksistentielle udsagn, kombineret med relative bisætninger: *Der skal være nogen der sørger for maden; Der skal ikke være nogen der slipper for at hjælpe til!*

Det er mødelederens privilegium at kunne bruge talt skriftsprog: *Hvis ingen har ændringsforslag, går teksten i trykken i uændret form*; men de nævnte stilmarkører kan bevirke en dramatisk anderledes syntaks, som bliver mere ordrig i alslappet stil: *Hvis ikke der er nogen der har noget de gerne vil have lavet om, så trykker vi bare teksten som den er.*

*Jørgen Rischel, f. 1934
professor emiritus*

*Almen og Anvendt Sprogvidenskab,
Københavns Universitet*

Dobbeltformernes vindere

I forrige nummer af Mål & Mæle skrev Henrik Galberg Jacobsen om ord med to eller flere rigtige stavemåder, fx *kranie/kranium* og *sponseret/sponsoreret*. Han inviterede læserne til at indsende deres foretrukne stavemåder, og redaktionen lovede at trække lod om tre eksemplarer af bogen *Danske dobbeltformer. Valgfri former i retskrivningen*.

Det er sandelig et emne, der ligger læserne på sinde. Vi har modtaget svar fra over hundrede læsere, og Henrik

Galberg Jacobsen har lovet at skrive om læsernes yndlingsformer til et senere nummer i år. Men vi røber nok ikke for meget, hvis vi fortæller, at de fleste læsere foretrækker *sponsoreret* frem for *sponseret*, og *kranium* frem for *kranie*, og at det især er yngre læsere, der går ind for *kranie*formen.

De tre vindere er Hanne Kjærgaard i Herlev, Vibeke Appel i Farum og Jette Vrangmose i Middelfart.

Volapyk

Volapyk betyder på dansk 'uforståelig sprogbrug', 'sort snak', og dansk er det eneste sprog der har ordet i den betydning. Det kan sagtens slås op i ordbøger og leksika på andre sprog, men her findes det kun i sin oprindelige betydning, nemlig som navnet på et konstrueret sprog.

Det var den tyske katolske præst Johann Martin Schleyer (1831–1912) der i 1880 offentliggjorde sit projekt VOLAPÜK, et plansprog der var tænkt som internationalt kommunikationsmiddel. Tanken var at volapük skulle modarbejde favoriseringen af de store europæiske nationalsprog, især engelsk, spansk og fransk, og at det ved en enkel grammatik uden undtagelser skulle være let at lære, således at de værste eftervirkninger af arbejdsulykken ved Babelstårnet kunne afhjælpes.

I løbet af 1880'erne fik volapük begejstrede tilhængere i mange europæiske lande. Der blev stiftet foreninger til fremme af sproget, og der blev udgivet ordbøger, grammatikker og blade på volapük.

Men begejstringen og interessen kølnedes meget brat, og volapük synes at have været stendødt ved århundredskiftet.

Hvad var der galt?

Modvilje og amatørisme

Det ser ud til at være meget svært at få stor tilslutning til den fornuftige og indlysende rigtige idé om et neutralt internationalt verdenssprog som ikke giver enorme gratis fordele til dem der

har et af de store nationale sprog som modersmål.

Siden renæssancen er der konstrueret over 1000 plansprog, men de eneste der spiller en vis, men unægtelig beskedne, rolle i dag, er esperanto og interlingua (se Mål & Måle 2. årg. (1975) nr. 3).

Så en intuitiv modvilje mod plansprogsiden vil nok altid have betydning for den beskedne succes – eller den solide fiasko.

De allerfleste plansprog er konstrueret af amatører. (En undtagelse er *novial*, konstrueret af den verdenskendte danske sprogforsker Otto Jespersen og offentliggjort i 1928.) Det gælder også volapük, og dets grammatik er på flere måder skæv og vilkårlig og ikke baseret på solid viden om sproglige universalier, dvs. træk som er fælles for alle eller mange sprog.

Det ville imidlertid ikke være noget stort problem hvis sproget virkelig havde vundet udbredelse. Så ville den praktiske brug have reguleret strukturen, sådan som det sker med alle sprog, naturlige eller konstruerede. Der blev holdt adskillige volapükkonferencer hvor man drøftede muligheden for visse grammatiske reformer, men Schleyer modsatte sig enhver ændring, og så blev det ikke til noget.

Men det er formentlig ordenes former der har været det største problem.

Bøjning

Nogle af bøjningsendelserne virker ret naturlige, f.eks. -s til at danne flertal:

bim (træ)
bims (træer)
kopanel (kammerat)
kopanels (kammerater)
ob (jeg)
obs (vi)

Men for de fleste folkeslag vil det nok virke meget sært at tidsbøjning af verber foregår ved forstavelser:

löfön (at elske)
löfob (jeg elsker)
älöfob (jeg elskede)
elöfob (jeg har elsket)
ilöfob (jeg havde elsket)

fidön (at spise)
fidob (jeg spiser)
äfidob (jeg spiste)
efidob (jeg har spist)
ifidob (jeg havde spist)

osv.

Mens konjunktiv angives ved endelse:

älöfob-öv (jeg ville elske, hvis...)
ilöfob-öv (jeg ville have elsket, hvis...)

Tidsbøjningssystemet er tydeligt nok kopieret efter tysk tradition, og Schleyer har næppe overvejet om det kunne se anderledes ud, f.eks. ved at have færre former. Og trods selve formernes konsekvens og undtagelsesløshed virker systemet generende unaturligt.

Ordstoffet

Ordstoffet i volapük er hovedsagelig skabt ud fra ord i engelsk, tysk og fransk:

badik, af engelsk *bad* (dårlig)
kodöt, af fransk *conduite* (opførsel)
blibön, af tysk *bleiben* (forblive)

Ordene forkortes og forenkles med det formål at gøre dem lette at udtale, uanset hvilket sprog man har som modersmål.

Først og fremmest reduceres der i konsonantgrupper:

bod (ty. *Brot*, brød), tab (eng./fr. *table*, bord), damat (drama), jut (eng. *shot*, skud), pun (punkt), vadat (kvaldrat), lafab (alfabet), rät (ty. *Rätsel*, gåde), libik (fr. *libre*, fri)

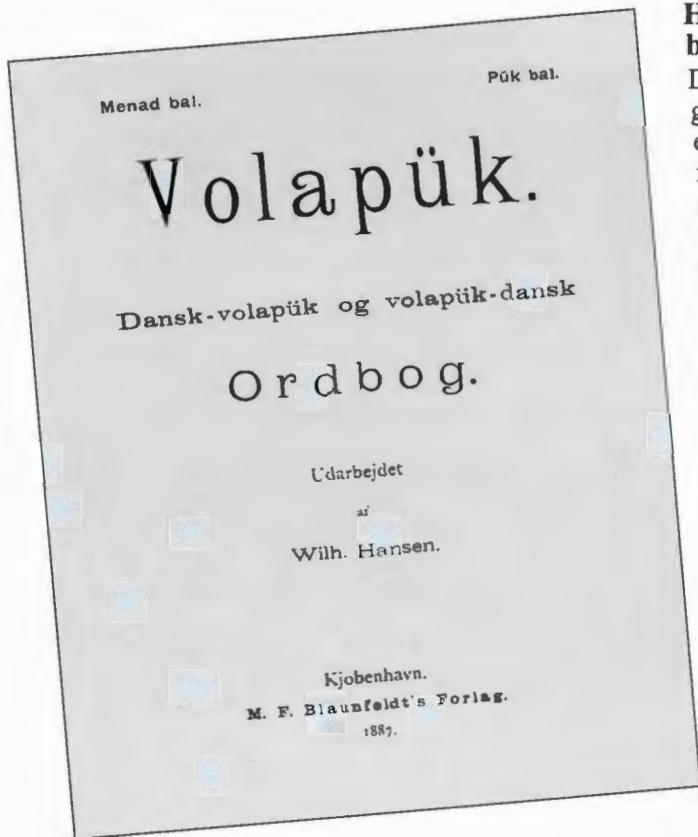
Hermed er vi ved selve ordet *volapük*. Det er sammensat af *vola*, genitiv af *vol* (eng. *world*, verden) og *pük* (eng. *speech*, tale). Volapük betyder simpelthen 'verdenssprog'.

Konsonanten *r* er muligvis et problem især for mange med et asiatisk sprog som modersmål. Der findes ord med *r* i volapük, men Schleyer har i mange tilfælde erstattet *r* med *l*, som er den udtale af *r* som mange vælger hvis de ikke har *r* i deres modersmål. På den måde får vi

flol (fr. *fleur*, blomst), nevelo (eng. *never*, aldrig), lelod (eng. *railroad*, jernbane), ledik (eng. *red*, rød), flen (eng. *friend*, ven)

Det resulterer i at visse ord får de meget usædvanlige konsonantgrupper dl- og tl-:

dlin (eng. *drink*), dlim (eng. *dream*, drøm), dlak (ty. *Drachen*, drage), tlid (ty. *Tritt*, trin), tlod (ty. *Trost*, trøst), tlip (eng. *tribute*, skat)

Schleyers bekymring mht. konsonanten *r* på verdensplan burde nok have fået ham til også at overveje om det var en god idé at have *ü* og *ö* med i vokalsystemet. De er ret sjældne, f.eks. findes de ikke i engelsk, spansk, italiensk og i alle de slaviske sprog. Og at skelne i udtalen mellem vokalerne i tretrinsskalaen *i*, *e* og *ä*, det er der ikke ret mange andre folkeslag end danskerne der kan!

Den ret sjældne konsonant *h* findes også i volapük, men den skrives af en eller anden grund efter græsk mønster som en apostrof: 'üazint (hyacint), 'on (horn), 'öl (ty. *Hölle*, helvede).

Hvordan volapük blev til volapyk

Der er altså flere gode grunde til at volapük efter en hastig succes forsvandt fuldstændigt og på meget få år. Et par hollandske idealister forsøgte ganske vist i 1931 at genoplive sproget i en revideret form, men det lykkedes ikke.

Men hvorfor satte projektet sig et monument i det danske sprog med ordet volapyk? Ethvert sprog som man ikke forstår, virker jo som uforståelig snak og sort tale.

Årsagen er formodentlig Schleyers metode til ordkonstruktion. I mange tilfælde

kan man lige akkurat genkende – eller i det mindste skimte – det ord fra engelsk, fransk eller tysk som er grundlaget for det volapükiske ord. Men tilpasningen til volapük virkede på de fleste som en primitiv og komisk forvanskning. Og når så både grammatik og udtale i mange henseender er elementært unaturlige, så opleves sproget som det rene volapyk.

Her kommer en sprogrøve på volapük, hentet fra en stiløvelse fra Wilhelm Hansens »Kortfattet Lærebog i Volapük« (1887):

Do änlöb gudiko, kelosi ikonol, äsagob deno nosi. Givol-öd obe ladeti ola! Ven ätävom al Flenti, klig äbeginom. Osedob penedi onse, sosus egetob

ladeti onsa. Ādalop omi golön, tos äblibom lä ob. Etävom al Flenti, klodo no kanol logön omi lä ob odelo.

Her er oversættelsen:

Skønt jeg godt vidste, hvad du havde fortalt, sagde jeg dog intet. Giv mig din adresse! Da han rejste til Frankrig, begyndte krigen. Jeg vil sende Dem brevet, såsnart jeg har fået Deres adresse. Jeg tillod ham at gå, alligevel blev han hos mig. Han er rejst til Frankrig, derfor kan du ikke se ham hos mig i morgen.

Det samme ser på esperanto således ud:

Kvankam mi sciiis kion vi estis rakontinta, mi tamen diris nenion. Donu al mi vian adreson! Kiam li iris al Francio, la milito komenciĝis. Mi sendos al vi la leteron tuj post ricevo de via adreso. Mi permesis ke li iru, sed li tamen restis ĉe mi. Li iris al Francio, tial ne eblos ke vi vidu lin ĉe mi morgaŭ.

Sammenligningen falder nok ud til esperantos fordel. Har man kendskab

til et eller to europæiske fremmedsprog og til de gængse fremmedord i dansk, kan man genkende store dele af esperantoteksten. Det virker som naturligt sprog og kan ikke være svært at lære.

Nu ville det være uretfærdigt og hjerteløst over for Schleyers minde at håne ham for at have forvansket gode europæiske ord bogstavelig talt til ukendelighed. Han har snarere betragtet de europæiske ordforråd, især det engelske, som et eksisterende lager hvorfra han hurtigt kunne hente de dele han skulle bruge til at konstruere ordforrådet i volapük. Pointen i uigenkendeligheden kunne så være at folk med et europæisk sprog som modersmål ikke bliver favoriseret.

For en kineser der kun kender sit modersmål, er der formentlig ikke nogen videre forskel på volapük, esperanto og engelsk. For ham er det alt sammen – volapyk.

*Erik Hansen, f. 1931
professor i dansk sprog
Københavns Universitet*

Løsning til opgaven på bagsiden

bagaf: paragraf,
blibön: forblive (ty. bleiben),
bluk: bæk (eng. brook),
dog: hund (eng. dog),
dot: tvivl (eng. doubt, fr. doute),
fidön: spise (eng. feed eller eat),
fogik: diset (eng. foggy),
fopön: narre (ty. foppen),
lok: spejl (eng. looking glass),
loted: hotel,
milagön: beundre (eng. admire),
milik: mælk (eng. milk, ty. Milch),

pab: sommerfugl (fr. papillon),
sil: himmel (fr. ciel),
slip: søvn (eng. sleep),
spidik: hurtig (eng. speedy),
stunön: blive forbavset (ty. staunen),
tifel: tyv (eng. thief),
tläton: forråde (stammen i eng. traitor),
viduel: enkemand (ty. Witwer, eng. widower),
vun: sår (eng. wound, ty. Wunde),
xämon: undersøge (eksaminere).

Er du god til volapyk?

I spalten til venstre er der en række ord fra volapük, ordnet alfabetisk. I spalten til højre står de danske oversættelser til ordene, men også ordnet alfabetisk.

Prøv at finde oversættelserne til volapük-ordene. Men det er nok en god idé først at læse artiklen side 29–31.

Løsningen finder man side 30.

bagaf

blibön

bluk

dog

dot

fidön

fogik

föpön

lok

loted

milagön

milik

pab

sil

slip

spidik

stunön

tifel

tlätön

viduel

vun

xämon

beundre

blive forbavset

bæk

diset

enkemand

forkorte

forråde

himmel

hotel

hund

hurtig

mælk

narre

paragraf

sommerfugl

spejl

søvn

sår

spise

tvivl

tyv

undersøge